

В.М. Фещенко,

учителька Броварківського навчально-виховного комплексу
«загальноосвітня школа І – ІІ ступенів – дошкільний навчальний заклад»
Золотоніської районної ради Черкаської області

НЕЗВІДАНІ СТОРІНКИ ЖИТТЯ КОБЗАРЯ

РОЗРОБКА ВИХОВНОЇ ГОДИНИ ДЛЯ УЧНІВ 9 КЛАСУ

Мета: поглибити знання про життя та творчість Т. Г. Шевченка; розвивати вміння виразного читання, естетичні смаки; виховувати глибоку шану до мужнього сина українського народу, його спадщини.

Обладнання: стіл, накритий вишитою скатертиною, портрет Т. Г. Шевченка, прикрашений рушником; ілюстрації картин поета; вислови видатних людей про Кобзаря.

Хід заходу

Вступне слово вчителя. І знову Шевченкова весна прийшла на нашу землю. Відзначаємо 208-у річницю від дня народження Пророка. На повний голос говоримо про мудре і живе слово його, про Тарасові заповіді, сподівання. У ці дні хочеться більше пізнати про наповнене трагізму й болю життя, всі сторони таланту Кобзаря.

Знайомими незнайомцями стають для нас іноді ті видатні особистості, життя яких начебто відоме нам в усіх деталях. Але завжди знайдеться якась історія чи навіть легенда, яка відкриє щось цікаве про знаменитість.

Сторінка «ВІДОМІ ПРЕДКИ ПОЕТА»

Учень 1. За згадками родичів Т. Шевченка, його прадідом був Андрій Беззідний – виходець з козацького Низу, який з невідомих причин прийшов до Керелівки (нині Шевченкового) із Запорізької Січі. Пристав, як кажуть в цих краях, до Єфросинії Іванівни Шевчихи, батько якої шив чоботи. За тодішнім звичаєм він узяв прізвище дружини. Так у Керелівці з'явилася сім'я Шевченків. Жила вона у мирі й злагоді. Народили та виховали трьох синів: Олексу, Кіндрата та Івана. Іван був найменшим у родині, і йому залишилося батьківське обійстя. Це саме той дід Іван, який мав чи не найбільший вплив на юну душу Тараса.

Іван Андрійович був одружений тричі. Перша дружина Горпина Сергіївна народила йому семеро дітей: Григорія (батька Тараса), Омелька, Олену, Саву, Явдоху, Павла та ще одну Явдоху. Від другої дружини, яку звали Марфою, народилася ще одна дочка – Домаха. У третьої Іванової дружини Марії дітей не було. Це були рідні тітки та дядьки Тараса за батьком.

Учень 2. По материнській лінії відомими предками Тараса була сім'я батьків матері Якими і Параски Бойків, які мешкали у сусідньому селі Моринці. Народили вони троє дітей: дочок – Катерину (матір Тараса) і Ганну та сина Павла. Після смерті дружини Яким Бойко жив удівцем. Жили Бойки дещо заможніше від таких же сільських кріпаків, мали просторішу хату, добрий садок, худобу. Саме до материного батька перебралися Григорій з Катериною у Моринці від керелівської нужди і злигоднів.

Як указують біографи, «сім'я Бойків із шести душ мала ниву, леваду, воза та пару волів; у саду на полудневому визубі гори дивилася вічками на сонце з-під сніпків пасіка – тридцять чотири колоди, шостий за силою бджолиний рій у селі. Щороку Яким платив сріблом п'ять карбованців чиншу – відкуповувався у пана».

Сторінка «БАТЬКИ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА»

Учень 1. Григорій Іванович та Катерина Якимівна одружилися у 1802 році. На той час Григорію був 21 рік, а Катерині – 19. Подружжя жило у батьківській оселі, в якій на той час мешкало тринадцятеро дорослих дітей. Там у них народжуються доньки Катерина (1804 р.) та Марія (1808 р.).

Злигодні, нестача, тіснота у батьківському будинку змусили молоду сім'ю, перебратися з Керелівки у Моринці, до батька Катерини. Переїхала сім'я із шестирічною Катериною, оскільки дворічна Марія померла. Сьогодні важко визначити точну дату переїзду. Можливо, це сталося влітку 1810 року, тому що сповідальна книга керелівської церкви свідчить, що у Великий піст Шевченки ще жили у Керелівці. У Моринцях 28 травня 1811 у Григорія та Катерини народжується син Микита.

Вже на той час молода сім'я мала свою власну оселю. Це була сусідська хата, яку придбав Яким Бойко у родичів Григорія Копія. Це був відомий на всю округу народний месник, якого заарештували за наказом поміщика Енгельгардта, якому на той час належали Моринці, Керелівка та інші навколишні села. Під час етапування до Сибіру Копій втік і з ватагою подібних собі «гуляв» Звенигородщиною, переховуючись у віковічних могутніх лісах, які збереглися і до цього часу.

За споминами Петра Микитовича Шевченка та моринського священника Івана Березницького, Копій неодноразово погрожував розправою Якимові Бойку та Григорію Шевченку «за те, що забрали мій ґрунт і хату мою». Чи було це насправді, встановити важко. Але безперечним є той факт, що повернення Григорія Копія прискорило переїзд Шевченків знову до Керелівки. Це сталося у 1815 році. Тобто, Тарас Шевченко прожив у Моринцях близько півтора року. І всі свої дитячі спогади пов'язував з Керелівкою. Навіть в автобіографічному листку (1860 р.) Шевченко записав, що народився в Керелівці Звенигородського повіту Київської губернії.

Однак, за документальними свідченнями, народився Тарас Григорович Шевченко 25 лютого (за старим стилем) або 9 березня 1814 року в селі Моринці, про що свідчить запис у метричній книзі Моринської церкви, в якій на сторінці 8 записано: «У жителя села Моринець Григорія Шевченка и жены его Екатерины родился сын Тарас. Молитствовал и крестил иерей Алексей Базаринский». Тарас був четвертою дитиною в сім'ї, якщо рахувати і рано померлу дочку Марію.

Учень 2. Де ж саме народився Тарас? До якої хати приходила сільська баба-повитуха – чи до батькової, чи до тої, де мешкали молоді Шевченки, – аби допомогти породілля?

Серед дослідників з приводу цього немає одностайної думки. Ось тому у Моринцях сьогодні відтворено ще до 175-річчя від дня народження Кобзаря обидві оселі – й хату Якіма Бойка, й хату Григорія Копія.

Отже, у 1815 році (за окремими твердженнями, на початку 1816 року) Григорій і Катерина Шевченки повертаються до Керелівки. Там вони оселяються у дворищі діда Івана.

Тут у дідовій хаті у Григорія й Катерини народжуються ще троє дітей: у травні 1816 року – сестра Ярина, у 1819 році – сестра Марія, у 1821 році – брат Йосип.

Як згадували родичі Шевченка, «дід поета по батькові – Іван – був людиною обдарованою, великим патріотом України». Безпосередній учасник Коліївщини, він на схилі літ оповідував онукові про героїчну боротьбу народу України.

Учень-декламатор.

Столітні очі, як зорі, сіяли,

А слово за словом смілось, лилось:

Як ляхи конали, як Сміла горіла.

Сусіди од страху, од жалю німіли.

І мені, малому, не раз довелося

За титаря плакати. І ніхто не бачив,

Що мала дитина у куточку плаче.

Учень 3. 20 серпня 1823 року, коли Тарасу було трохи більше дев'яти років, помирає мати. Як вказують дослідники, їй було всього сорок років. Нужденне життя, кріпаччина, велика родина dokonали її.

Тепло материнського серця, жвавість вдачі, вся розкіш материнських почуттів, на які так багата була кріпачка з колишнього вільного селянського роду – Катерина Бойко, навіки закарбуються в Шевченковій пам'яті, знайдуть вагоме відображення в образах жінок-матерів – світлих, аж святих, наповнених щастям материнства і стражданням за долі своїх дітей.

Матір поховали на дворищі, неподалік хати. Над її могилою схилила свої кетяги калина, на якій весною виспівує соловейко.

Не називаю її раєм,

Тієї хатиночки у гаї

Над чистим ставом край села.

Мене там мати повила

І, повиваючи, співала,

Свою нудьгу переливала

В свою дитину...

Учень 4. На руках у батька залишилося п'ятеро малолітніх дітей. Старшому з них Микиті було 12 років, а найменшому Йосипу – 2. Батько вимушений був одружитися вдруге. Його дружиною і мачухою для багатодітної сім'ї стала Оксана Терещенко. Прийшла вона зі своїми трьома дітьми. У Григорія і Оксани у 1824 році народилася дочка, яку назвали Марією.

Пізніше Т. Шевченко писав: «Кто видел хоть издали мачеху и так называемых сведённых детей, тот значит, видел ад в самом отвратительном торжестве. Не проходило часу без слез и драки между нами, детьми, и не проходило часу без ссоры и брани между отцом и мачехой; меня мачеха особенно ненавидела, вероятно, за то, что я часто тузил ее тщедушного Степанка».

За що, не знаю, називають

Хатину в гаї тихим раєм.

Я в хаті мучився колись,

Мої там сльози пролились,

Найперші сльози. Я не знаю,

Чи єсть у бога люте зло,

Щоб у тій хаті не жило?

А хату раєм називають!

Учень 5. А у 1825 році пішов із життя і батько Григорій Іванович. У матеріалах до біографії Т. Шевченка О. Лазаревського наводиться передсмертний заповіт Григорія Шевченка щодо сина Тараса: «Синові Тарасу із мого хазяйства нічого не

треба; він не буде абияким чоловіком: з його буде або щось дуже добре, або велике ледащо, для його моє наслідство або нічого не буде значить, або нічого не допоможе». Поховали Григорія Івановича на сільському цвинтарі біля церкви. І нині його могила збереглася і знаходиться в самому центрі Шевченкового.

Сторінка «ПЕРШЕ ВИДАННЯ «КОБЗАРЯ»

Учитель. Перше видання творів Тараса Шевченка, подібно як і перше видання «Енеїди» І. Котляревського, завдячує до якоїсь міри випадкові.

Під кінець 1839 року пізнався з Тарасом у Гребінки дідич із Полтавщини Петро Мартос і бував у його квартирі на Василівському острові. Шевченко згодився намалювати з нього портрет акварельними фарбами. Прийшовши раз на сеанс, Мартос випадково підняв із землі кусок записаного паперу й прочитав на ньому слова:

Червоною гадюкою

Несе Альта вісти,

Щоб летіли круки з поля

Ляшків-панків їсти.

Слово по слову виявилось, що Шевченко не тільки малює, але й вірші пише. Має їх повну скриньку під постелею. Мартос зацікавився поетичними творами бувшого кріпака. Попрохав їх у Шевченка, прочитав, захопився і поніс – до кого ж би, як не до відомого українського поета Є. Гребінки? *(Гребінка знав, мабуть, уже перед тим Шевченкові твори, бо 18 листопада 1838 року писав до Квітки: «Є тут один земляк Шевченко, що то за завзятий писати вірші! Як що напише, так тільки цмокни і вдар руками об поли...».)*

Цьому-то випадкові й завдячуємо найціннішу українську книжку – «Кобзар». Появилася вона коштом Мартоса у Петербурзі 1840 р. під назвою «Кобзарь Т. Шевченка. Санкт-Петербург, 1840. В типографі Е. Фишера. Издание М-са П».

Невеличка чепурна книжечка з малюнком поетового друга, художника В. Штернберга – кобзар і хлопчик. Надруковано в ній: «Думи мої, думи мої, лихо мені з вами...», «Перебендя», «Катерина», «Тополя», «Нащо мені чорні брови, нащо карі очі», «До Основ'яненка», «Іван Підкова», «Тарасова ніч».

Небагато, а все ж таки як багато! Тяжко знайти другу книжку в світі, щоб для долі народу мала таке превелике значення, як «Кобзар» для України.

Учень-декламатор. «До Основ'яненка» (уривок)

Обідрана, сиротою

Понад Дніпром плаче;

Тяжко-важко сиротині,

А ніхто не бачить...

Тільки ворог, що сміється...

Смійся, лютий враже!

Та не дуже, бо все гине, –

Слава не поляже;

Не поляже, а розкаже,

Що діялось в світі,

Чия правда, чия кривда

І чії ми діти.

Наша дума, наша пісня

Не вмере, не загине...

От де, люде, наша слава,

Слава України!

Сторінка «СЕРДЕЧНІ ПРИСТРАСТІ Й РОЗЧАРУВАННЯ ШЕВЧЕНКА»

Учитель. Мало кому в коханні так не щастило, як Тарасу Шевченку. Маючи унікальні таланти, гострий розум, товариську вдачу, привабливу зовнішність, він, здавалося, був приречений на успіх у жінок.

Натура творча і вразлива, Кобзар часто закохувався. І в нього закохувалися. Та особисте життя великого українця так і не склалося. Не судилося Тарасові Шевченку продовжити свій родовід у наступних поколіннях.

Першим коханням юного Тараса була сусідка-ровесниця **Оксана Коваленко**. Кучерява Оксана і Тарас ще маленькими дітьми вкупі гралися, а потім одне одного й покохали.

Після довгої перерви Шевченко побував у рідних місцях і довідався, що Оксану звів прибула – москаль, вона мала від нього дитину, а потім, покинута ним, збожеволіла. Це шокувало поета.

Учень-декламатор.

Чомусь тепер мені, старому,
Здавалось темним і німим,
Таким, як я тепер, старим.

...«Чи жива ота Оксаночка?» — питаю

У брата тихо я. «Яка?»

«Ота маленька, кучерява,

Що з нами гралася колись.

Чого ж ти, брате, зажурився?»

«Я не журюсь. Помандрувала

Ота Оксаночка в поход.

За москалями та пропала.

Вернулась, правда, через год,

Та що з того. З байстрюм

Вернулась, острижена».

Учитель. З усіх жінок, які зустрілися Тарасові Шевченку на його життєвому шляху, найдуховнішою особистістю була княжна **Варвара Рєпніна**.

1843 року доля звела Варвару з Тарасом у Яготині, куди Шевченко, вже відомий на той час поет і маляр, завітав, щоб робити копії портрета князя Миколи Рєпніна.

Тарас Шевченко бачив, що княжна його покохала, і це завдавало йому душевних страждань. Він досі ніколи не зустрічав такої співзвучної собі жіночої душі, і в жодній із жінок не бачив такого захоплення ним, але його почуття не було коханням, як у Варвари. Він поважав її, захоплювався її талантом та добротою. Княжна все зрозуміла. Вона опанувала себе, погодилася бути названою сестрою.

Прощаючись, Шевченко сказав: «До побачення, сестро...». Він не дав розгорітися своїм почуттям, бо добре розумів безперспективність таких стосунків. Аристократична родина виключала можливість шлюбу колишнього кріпака зі спадкоємицею роду Рєпніних.

Серед численних жіночих портретів, створених Тарасом Шевченком, є один, що привертає увагу своєю виразністю, якоюсь не портретною енергетикою, випромінюваною з темних, аж із синявою, живих очей героїні. Ця жінка – **Ганна Закревська**, яка, за свідченням сучасників, була вродливою, яскравою, завжди мала безліч прихильників серед поміщиків і офіцерів. Запала красуня в око й молодому Тарасу Шевченку, якому було 29 років, коли вони познайомилися.

А відбулося це так.

Учень 1. Навесні 1843 року вже прославлений автор «Кобзаря», відомий портретист Тарас Шевченко їде до рідної України. Мандруючи українськими маєтками поміщиків-меценатів і заробляючи гроші портретуванням, досягнувши у цій справі великих успіхів, молодий Шевченко викликав захоплення жіноцтва, примушуючи страждати не одну дівочу душу. Та і його влюбливе серце деякі молодички вимушували похвилюватися.

Тарас не був салонним красенем, але приваблював насамперед обличчям, яке світилося потужним розумом. Коли ж він говорив, а особливо, коли читав вірші, то його очі випромінювали чарівну силу, що притягувало до нього багатьох панночок.

Одна зі старих поміщиць – Тетяна Волховська, що мешкала в селі Мойсівка Полтавської губернії, влаштувала великий бал (29 червня 1843 року), на який були запрошені Тарас Шевченко і Євген Гребінка, що разом із поетом приїхав на Україну. Бал, за традицією, мала розпочинати сама господиня з почесним гостем. Таким гостем визнали Шевченка. На балу серед усіх присутніх жінок увагу привертала молода дружина відставного полковника Платона Закревського – Ганна, якій нещодавно виповнився 21 рік. Вона легко й вишукано кружляла в танці, жартувала з чоловіками, даруючи їм привітну посмішку.

На Шевченка – молодика середнього зросту, коренастого, звичайної зовнішності, панночка спочатку не звертала уваги. А він, захоплений її чарівністю й успіхом на балу, вже не зводив з Ганни очей. Підійшовши до неї, пожартував, заговорив про щось цікаве. Очі його враз засвітилися таким виразним світлом, що вродлива Ганнуса майже весь той вечір пробула в товаристві поета. Шевченко, як майже кожна людина, мав дві сторони свого життя: видиму, за якою він спілкувався, жив, і невидиму для оточення, суть якої так виразно виливалася в його поезіях.

Почуття до Ганни Закревської були досить серйозними, страждав від того, що не може бути разом із Ганною, не дозволив собі розбити сім'ю свого приятеля Платона Закревського. Поет згадував її на засланні, приховуючи ім'я коханої під літерами «Г. З.». Їй була присвячена журнальна публікація поеми «Сліпий» («Невольник»), датована 1845 роком, а також кілька віршів-спогадів про Україну (1848, Кос-Арал).

Учень в образі дорослого Тараса (читає вірш).

Якби зустрілися ми знову,

Чи ти злякалася б, чи ні?

...А я зрадив би, моє диво!

Моя ти доле чорнобрива!

Якби побачив, нагадав

Веселеє та молодеє

Колишнє лишенько лихеє...

Я заривав би, заривав!

Учитель. Спогади про почуття, про теплі хвилини спілкування із коханою гріли серце поетові, підтримуючи його на Аралі. Але ще довго снилися йому її прекрасні очі.

Учень в образі дорослого Тараса (читає вірш)

Не журюсь я, а не спиться

Часом о півночі,

Усе світять ті блискучі

Твої чорні очі.

Мов говорять тихесенько:

«Хоч, небоже, раю?

Він у мене тут у серці».

А серця немає.

Й не було його ніколи,

Тільки шматок м'яса...

Нащо ж хороше і пишно

Так ти розцвіла ся?

Не журюсь я, а не спиться

Часом і до світа,

Усе думка побиває,

Як би ж так прожити,

Що ніколи такі очі

Серця не вразили.

Учитель. В Орській фортеці, куди поета заслали на довгі роки, у Тараса зав'язався платонічний роман із жінкою коменданта форту Агатою Усковою.

«Це найпрекрасніша жінка для мене – справжня благодать Божа, – писав він друзям. – Я покохав її чистою, високою любов'ю».

Але невдовзі вона припинила зустрічі з Шевченком, через глузування, і це поета образило. Платонічний роман скінчився.

Повертаючись із заслання Тарас Шевченко зупинився в Нижньому Новгороді. Навідавши Щепкіна, поет познайомився із 16-ти річною акторкою Катериною Піуною, яка мала неабиякий талант. Повна життя й молодих сил, вона полонила уяву 44-річного поета.

Тарас Григорович познайомився з її батьками, почав до них приходити. Він попросив руки Катрусі, але мати дівчини не дозволила їм одружитися.

Останнім почуттям, що спалахнуло в серці Шевченка, була любов до Ликерії Полусмакової, колишньої кріпачки. Вона мала порятувати його від самотності, була надією на створення свого маленького раю. Та не судилося стати Ликерії Шевченковою долею. Напередодні весілля він застав її в обіймах іншого. Розрив стосунків загострив хворобу поета. Біль у грудях, на який дедалі частіше жалівся, поєднався з душевним болем.

Прагнення простого людського щастя було в Тараса Григоровича таким палким, що навіть, за кілька днів до того, як відійти у вічність, він пише:

...над Стіском у раю.

Неначе над Дніпром широким.

В гаю – предвічному гаю,

Поставлю хаточку, садочок

Кругом хатини насаджу...

Сторінка «ЦІКАВІ БУВАЛЬЩИНИ Й ЕПІЗОДИ З ЖИТТЯ ШЕВЧЕНКА»

Учень 1. Коли Тарас Григорович жив у Києві, то малював там картини. Він був відомий художник. От зайшов до нього один великий пан і просить, щоб Шевченко змалював його. Балакаючи з ним, Тарас Григорович швидко накидав олівцем портрет того пана. От пан став питати Тараса Григоровича:

– Скільки коштуватиме змалювати з мене портрет?

Тарас Григорович запросив з нього сто п'ятдесят карбованців. А пан йому каже:

- Що це ви так дорого хочете?
- Дорого? Тоді це буде коштувати триста карбованців.

Пан розсердився й пішов од нього. А Тарас Григорович узяв портрет, що накидав олівцем з того пана, приставив до нього осяччі вуха, поніс у магазин і сказав прикажчикові:

Постав цей портрет на вітрині, а хто купить, нехай заплатить п'ятсот карбованців.

От іде пан вулицею, дивиться — на вітрині його портрет, тільки з осяччими вухами. Він до прикажчика, а там купець стоїть і питає:

- Скільки коштує осел, що на вітрині?
- П'ятсот карбованців.
- Пан підійшов і каже:
- Цей портрет я заберу.

Витяг п'ятсот карбованців і заплатив. А покупець стоїть і каже:

Гарний осел, та не мені дістався.

Учень 2. Сидів якось Шевченко над самісіньким Дніпром та й думав глибоку-глибоку думу. Як ось, гуляючи, йдуть пан з панею таки тут, понад Дніпром. Підійшов пан ото до Шевченка, подивився на нього поверх окулярів та й каже:

А що б я думав самотній? Живи та хліб їж, ніякісіньких тобі клопотів, не те що в мене. За тим багатством і вгору ніколи глянути. Подивись, у тебе вже голова посивіла та й лиса стала. А я он скільки маю кріпаків, за всіх думаю, а голова чорна та кучерява.

Шевченко йому на це одрізав: "Отож правду говорять, що дурні голови не лисіють, не сивіють. А що вам, пане, ніколи і вгору глянути, — то це правда — свиня теж угору не дивиться".

Учень 3. Улітку 1859 року Шевченко жив у Києві на Приорці. Якось він звернувся до господині будинку, попросивши в неї, по-перше, десять копійок, поки розживеться на гроші, і, по-друге, щоб наймичка Оришка випрала його сорочки та носові хусточки. Господиня охоче задовольнила обидва прохання. Оришка, переглядаючи білизну, помітила два вузлики на різках хусточок. Розв'язавши їх, вона побачила в одному двадцять п'ять карбованців, у другому – три карбованці. Оришка сказала хазяйці про свою знахідку.

Тарас Григорович не стільки зрадив з того, що випадково знайшовся забутий «капітал», скільки вражений був незвичайною чесністю Оришки. Господиня з його дозволу передивилась усе його майно і за обкладинками книг знайшла ще п'ятнадцять карбованців. І на ці гроші, діждавши неділі, Шевченко задумав добре почастувати дівчурі. Дітей набігло з півсотні. Тарас Григорович тим часом подався на базар і накупив стільки ласощів, що ледве доніс їх до квартири. Накосили трави, потрусили на подвір'ї, і діти цілий день качалися по ній і перекидалися, сповнюючи околиці веселими дзвінками голосами. Та на цім не закінчилось: по обіді перекупка привезла повний віз яблук, груш, медяників, бубликів... Це, друге, частування відбулося вже на вигоні за Приоркою, куди хазяйка спроводила галасливу юрбу разом із своїм квартирником. А Тарас Григорович радів більш за всіх: бігав, метушився, пустував, реготав.

Учень 4. Один київський генерал запросив Шевченка до себе в гості. Прийшло вже багато гостей, а Шевченка нема та й нема. Стурбований цим, генерал послав слугу на розшуки поета. Виявилось, що він давно вже прийшов, але спочатку завітав на кухню і в розмові із двірнею забув про вітальню генерала.

Підсумок.

Вчитель. Шевченко – Титан ідеї соборності України. Його твори дають нам сили жити, вірити в кращу долю свою. Ідеї, думки поета промовляють до нас крізь роки його віршами. У наш час полум'яне слово Шевченка нам дуже потрібне. Він був посланий Богом на нашу землю, як Титан ідеї соборності України. Тому й ідемо до нього, щоб набратися наснаги до життя, віри в яснішу долю свою, у краще майбутнє свого краю.

І на оновленій землі
Врага не буде, супостата,
А буде син, і буде мати,
І будуть люди на землі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Лепкий Б. Про життя і твори Тараса Шевченка. Київ: Україна, 1994. 173с.
2. Моє свято чорнобриве! *Я вивчаю українську*. 2011. № 3. С. 10-12.
3. Чабан А.Ю. Шевченків родовід. *Уклін тобі, Тарасе*. 2014. № 3. С. 1–2.